

Relevancijos teorija ir diskurso jungtukų bei jungiamųjų žodžių pragmatika

Agnė Bielinskienė

Anotacija. Jungtukai ir jungiamieji žodžiai labai dažni kalboje. Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (VDU) duomenimis, daugelis jų patenka į šimto dažniausių lietuvių kalbos žodžių sąrašą (pats dažniausias lietuvių kalbos žodis – *ir*). Straipsnyje analizuojami diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai, kurie pagal sintaksinę semantinę klasifikaciją laikomi sujungiamaisiais. Kadangi diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai nustato diskurso prasminius ryšius ir interpretuojami atsižvelgiant į prieš tai esantį kontekstą, tai siekiama nustatyti, kokias pragmatines funkcijas jie atlieka, kiek tam įtakos turi jų pačių semantika. Straipsnyje plačiau analizuojamos diskurso jungtukų ir jungiamųjų žodžių pragmatinės funkcijos ir nustatoma pasakymų relevancija. Pagal relevancijos teoriją, diskurso lygmens jungtukai atlieka šias funkcijas: kontekstinę implikacijos funkciją, kontekstinę sustiprinimo funkciją, kontekstinę paneigimo funkciją. Pasakymas relevantiškas, kai išvedamos būtent tokios kontekstinės implikacijos. Straipsnyje apžvelgiami teoriniai relevancijos sampratos aspektai, aiškinamos pagrindinės sąvokos.

Reikšminiai žodžiai: diskursas; diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai; semantinė funkcija; pragmatinė funkcija; relevancija.

Įvadas

Jungtukai ir jungiamieji žodžiai labai dažni kalboje. Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (VDU) duomenimis, daugelis jų patenka į šimto dažniausių lietuvių kalbos žodžių sąrašą (pats dažniausias lietuvių kalbos žodis – *ir*). Ap-skritai dažnumo rodiklis labai svarbus tekstynų lingvistikai, nes jis apibūdina žodžio vartoseną ir yra informatyvus atliekant automatinę kalbos analizę (pvz., nustatant teksto tipą ir žanrą; plg. Utka, 2004).

Kalbant apie tarnybines kalbos dalis – jungtukus ir jungiamuosius žodžius, aktualus klausimas – jų leksinė reikšmė ir funkcija tekste. Sakinyje ar tekste jie pirmiausia atlieka teksto atkarpų siejimo funkciją. Šiuo požiūriu labai svarbios diskurso jungtys arba diskurso žymikliai ir vieni iš jų yra diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai.

Analizuojamo kalbinio reiškinių terminas nėra visiškai nusistovėjęs kalbotyroje. Autoriai vartoja gana skirtingus terminus jam įvardyti. Lietuvių tyrėjų darbuose vartojami diskurso žymikliai (Buitkienė, 2005; Bartkutė, 2007), diskurso jungtukai (Verikaitė, 2005), apibendrintai dar vadinama siejimo priemonėmis, ryšio priemonėmis, teksto jungtimis, metakalbos žymenimis, kurie apima ir kitus diskurso elementus, ne tik jungtukus. Šiame straipsnyje pasirinktas diskurso jungtukų ir jungiamųjų žodžių terminas, nes kai kurie nagrinėjami žodžiai nėra jungtukai, o priklauso kitoms kalbos dalims (pvz., *taigi* yra dalelytė).

Atlikus jungtukų ir jungiamųjų žodžių, kurie pagal sintaksinę semantinę klasifikaciją laikomi sujungiamaisiais, tekstyno duomenų analizę, paaiškėjo, kad jie gana dažnai vartojami kaip teksto sakinių jungtys¹ (22 proc. visų atvejų). Kai kurie jungtukai ir jungiamieji žodžiai netgi daž-

niau vartojami diskurso lygmenyje negu jungia sudėtinio sakinio dėmenis ar atskirus žodžius (pvz., *vis dėlto, todėl, taigi*). Kadangi jie gana dažni, tai svarbu patyrinėti, kokią funkciją jie atlieka, ar ta semantinė funkcija sutampa su semantine, kada sutampa ir kada skiriasi? Be to, kad jungtukai ir jungiamieji žodžiai turi savą leksinę reikšmę ir atlieka tam tikrą semantinę funkciją, diskurse jie įgyja papildomų pragmatinių reikšmių. Taigi šio tyrimo tikslas – nustatyti pragmatines diskurso jungčių – jungtukų ir jungiamųjų žodžių funkcijas ir jų galimas sąsajas su semantinėmis. Šiam tikslui pasiekti buvo paranki pragmatikos mokslui aktuali relevancijos teorija, kuri pristatoma plačiau, po to aptariamos pragmatinės diskurso jungtukų ir jungiamųjų žodžių funkcijos.

Kadangi diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai nustato diskurso prasminius ryšius ir interpretuojami atsižvelgiant į prieš tai esantį kontekstą, jie šiame straipsnyje ir analizuoti remiantis relevancijos teorijos samprata. Diskurso jungtukai yra ta jungiamoji grandis, kuri parodo ryšį ne tik tarp sakinių, bet ir nustato viso teksto prasminius ryšius. Analizuojant diskurso jungtukus ir jungiamuosius žodžius, nepakanka žinoti jų leksinę reikšmę. Diskurse jie atlieka žymiai daugiau funkcijų, kurios neapsiriboja vien tik semantika. Tai jau tampa pragmatikos objektu. Straipsnyje siekiama ištirti, kokias funkcijas atlieka diskurso jungtukai, kaip tos funkcijos susijusios su pragmatika, kiek tam įtakos turi jungtukų leksinė reikšmė.

Relevancijos teorijos akcentai

Relevancijos teoriją apie 1980 metus išplėtojo Dan Sperber ir Deirdre Wilson. Jie remiasi kognityvine kalbos samprata². Teigiama, kad ši teorija yra H. P. Grice pokalbio

¹ Šiame tyrime diskurso jungtukais ir jungiamaisiais žodžiais vadinami žodžiai, kurie atsiduria pirmoje pozicijoje po taško. Jais pradedamas naujas sakiny, taigi gana formalus požiūris. Tokį požiūrį lėmė kompiuterinės paieškos specifika tekстыne.

² Komunikacija yra tai, kas pristatoma mentališkai, per mentalinius procesus klausytojas „atrandą“ tai, kas buvo pasakyta (Blakemore, 1995, p.4).

maksimų³ įtvirtinimas ir tąsa, tik skiriasi tuo, kad pagrindinė šios teorijos sąvoka *relevancija* apibrėžiama kaip savybė, kurią turi turėti bet koks pasakymas komunikacijos procese. Relevancija suprantama kaip esamų prielaidų grandinė komunikacijos kontekste, kurios būtinai turi būti relevantinės (Matthews, 1997).

Pagal šią teoriją, protas yra atvaizdavimų (angl. *representations*) sistema, turinti sintaksinių ir semantinių savybių, o mentaliniai procesai išvedami iš šių atvaizdavimų formaliųjų (sintaksinių) ypatybių (Carston, 2005, p.2). D. Sperber ir D. Wilson pateikė savo požiūrį apie informacijos apdorojimo procesą. Jie svarstė, kaip greitai ir koku tikslumu klausytojai pasiekia pasakymo interpretaciją nepaisydami to, kad yra daug ir įvairių galimų interpretacijų. Kodėl vis dėlto klausytojas nesileidžia į ilgus apmąstymus apie inferencijas ieškodamas kuo daugiau galimų interpretacijų ir nelygina jų, kad rastų tinkamą arba geriausią iš jų? Priešingai, pasakymo interpretacija vyksta labai greitai ir spontaniškai ir ji dažniausiai priklauso nuo kalbėtojo, nes jis suinteresuotas, kad klausytojas perprastų ir suvoktų tai, kas komunikuojama per propoziciją ar implikaciją. Taip suteikiamas stimulus⁴ komunikacijai, kuri pareikalauja iš klausytojo didesnių ar mažesnių pastangų perprasti tai, kas komunikuojama. Tai užima tam tikrą (paprastai labai trumpą) laiką, kuris sugaištamasis interpretacijai suvokti. Visa tai sąlygoja pagrindinį šios teorijos principą – optimalią relevanciją.

Norint suprasti tai, kas yra komunikuojama, dažnai neužtenka žinoti žodžių ar posakių reikšmę, t. y. suprasti propoziciją. Juk dažniausiai kalbėtojas pasirenka, kaip perteikti informaciją: ar ją pasakyti aiškiai (eksplicitiškai), ar perteikti taip, kad klausytojas suprastų netiesiogiai (implicitiškai), t. y. per implikaciją. Be to, daug kas priklauso ir nuo ekstralingvistinių veiksnių: balso, intonacijos, mimikos ir t. t. Taip pat dar reikia turėti omenyje, kad kalbėtojas kalbėdamas daro klaidų, kurias klausytojai turi perprasti. Taigi be viso to, suvokti pasakymą padeda kontekstinė informacija, esanti smegenyse, t. y. individo žinios apie pasaulį, susikurtos nuostatos, stereotipinės prielaidos, užkoduotos kaip konceptinė informacija (Blakemore, 1995, p.17; Buitkienė, 2005, p.7).

Kadangi ši teorija remiasi psichologine kalbos samprata, tai pabrėžiama, kad klausytojo sugebėjimas suvokti ir interpretuoti pasakymą priklauso nuo jo psichinių gebėjimų, nuo gebėjimo susieti kalbėtojo perteiktą informaciją su jau turima kontekstine informacija ir kurti prielaidas (Blakemore, 1995, p.18; Carston, 2005, p.3). Tos prielaidos ir kontekstinė informacija gali nesutapti su kalbėtojo, ir R. Carston teigia, kad gauta interpretacija pirmiausia atitinka klausytojo požiūrį (Carston, 2005, p.3), pereina per jo suvokimo prizmę.

³ Pagal H. P. Grice, galima išskirti keturias pokalbio maksimas: 1) kiekybės; 2) kokybės; 3) tinkamumo, svarbumo; 4) aiškumo (Yule, 1996).

⁴ Relevancijos teorijos atstovai (D. Sperber ir D. Wilson (Cutting, 2002, p.140), R. Carston (1991, p.42)) vartoja sąvoką „ostensinis stimulus“ (angl. *ostensive stimulus*) – šią savybę turi visi pasakymai, jie tam tikru būdu atkreipia klausytojo dėmesį ir informuoja apie kalbėtojo ketinimą perteikti kažką klausytojui. Ši savybė susijusi su *relevancijos* sąvoka, kuri ir kyla iš šio principo.

Nors kalbėtojo ir klausytojo žinios nesutampa (daug kas priklauso ir nuo socialinio konteksto, kultūrinių dalykų), komunikacija vis tiek įmanoma, nes klausytojas, tikėdamas kalbėtojo nuoširdumu ir siekiu būti suprastam, kuria prielaidas bei spėjimus apie pasakymą ir daro išvadas. Klausytojo prielaidos taip pat ne visada atitinka kalbėtojo prielaidas. Toliau rutuliojantis kalbiniam kontekstui prielaidos arba sustiprinamos, arba paneigiamos, atsižvelgiant į kognityvinę aplinką (t. y. tai, kas yra aplinkoje ir verčia daryti prielaidas), ir suformuojama kontekstinė implikacija: sujungus gautą prielaidą su jau turimomis, išvedama nauja prielaida ir nuo konteksto priklausanti išvada (plg. Carston, 1995, p.19). Klausytojas suformuodamas naują prielaidą tikisi, kad ji sutaps su jau esamomis prielaidomis ir tai, pagal relevancijos teoriją, vadinama kontekstiniu efektu⁵. Taigi, anot D. Blakemore, yra trys būdai, kaip per informaciją pasiekiamas kontekstinis efektas:

- 1) išvedama kontekstinė implikacija;
- 2) sustiprinama jau egzistuojanti prielaida;
- 3) gauta informacija gali prieštarauti egzistuojančiai prielaidai (Blakemore, 1995, p.30).

Remiantis šiais trimis būdais, išryškėja pagrindinis relevancijos teorijos principas: kai gauta informacija sukuria kontekstinį efektą, tai ji yra relevantinė tame kontekste.

Norint nustatyti, ar pasakymas relevantinis: 1) būtina inferencija; 2) būtina jau egzistuojančios prielaidos sąveika su naujai sukurta prielaida; 3) būtinas kontekstas, nes nuo jo priklauso prielaidos relevantiškumas (Blakemore, 1995, p.30).

Relevancijos principas

Gaudamas informaciją žmogus stengiasi rasti jam relevantiškiausią, t. y. išgauti informaciją su didžiausiu kontekstiniu efektu, kad patvirtintų interpretaciją. Kontekstinio efekto išvedimas užima laiko ir pastangų, ir kuo daugiau laiko ir pastangų tam išeikvojama, tuo mažiau relevantiška informacija atrodo. Relevancijos principas susijęs su pačia komunikacijos sąvoka: komunikacijos aktas negali vykti be kalbėtojo ir klausytojo. Kalbėtojas perteikia savo komunikacinį ketinimą kažką pasakyti ir siekia, kad kitas komunikacijos dalyvis tai perprastų. Klausytojas savo ruožtu suinteresuotas interpretuoti kalbėtojo pasakymą, t. y. kad šią informaciją verta apdoroti, ir išgauti labiausiai įmanomą kontekstinį efektą per mažiausią laiko tarpą ir išeikvojant mažiausiai pastangų (Blakemore, 1995, p.35; Carston, 2005, pp.42-43). Tokiu būdu pasiekiami optimali relevancija – prielaida, kad pasakymas turės adekvatų kontekstinį efektą minimaliai išeikvotoms pastangoms informacijai apdoroti. Tai vadinama relevancijos principu. Klausytojas interpretuoja pasakymą tikėdamas, kad jis yra optimaliai relevantiškas. (Blakemore, 1995, p.35).

Kita vertus, optimali relevancija priklauso ir nuo paties klausytojo: ar jis sugebės tinkamai interpretuoti, nuo jo psichinių ir intelektinių gebėjimų, nuo jo turimų žinių apie pasaulį, nuo kalbėtojo ir klausytojo bendrų abipusių žinių

⁵ Kitur dar vartojamas terminas „kognityvinis efektas“ (Carston, 1991, p.42).

ir pan. Kadangi kalbėtojas ne visada pasirenka eksplicitinį minčių reiškimo būdą arba padaro klaidų, tai taip pat sunkina gebėjimą pasiekti optimalią relevanciją. Bet paprastai dėl to nekyla didesnių problemų. Dažniau atsitinka taip, kad kalbėtojas ir klausytojas padaro skirtingas prielaidas ir išvadas. Tie nesusipratimai priklauso nuo daug ko: nuo žinių neatitikimo tarp kalbėtojo ir klausytojo, neteisingų žinių apie pasaulį, dėl neteisingų prielaidų, skirtingų nuostatų ir įsitikinimų, nuo sociokultūrinių skirtumų ir t. t. Tai sunkina bendravimą ir ne visada leidžia išgauti optimalią relevanciją. Kartais optimali relevancija net ir neįmanoma. Apie tai užsimena relevancijos teorijos kritikai. Be to, ne visada propozicija perteikiama informacija perduoda žinias apie pasaulį. Pavyzdžiui, grožinėje literatūroje žodis gali būti pasakomas ne kaip konceptas, o kaip stiliaus priemonė, kaip meno raiška, todėl ir jo funkcija visai kita.

Relevancijos teorija ir sintaksinis sujungiamasis ryšys

Jau keletą metų vyksta įvairių mokslininkų disputas dėl sintaksinio sujungiamojo ryšio. Įvairių kalbotyros kryptų atstovai skirtingai traktuoja jungtuko funkciją sujungiamuosiuose sakiniuose. Vieni laiko tai semantikos objektu, kiti perkelia pragmatikai, todėl toliau trumpai pristatoma ši nevienodai interpretuojama problema.

Anot logikų (Portner, 2005; Van Dijk, 2002 ir kt.), jungtukai turi tiesos verčių funkciją (angl. *truth-functional*). Pagal tiesos verčių teoriją, jų jungiami dėmenys yra teisingi arba klaidingi, pavyzdžiui, jeigu vienas konjunkcijos dėmuo klaidingas, tai ir visa propozicija klaidinga. Tačiau jau žinoma, kad be tiesos sąlygų ir loginio ryšio, jungtukai perteikia ir daugiau reikšmių. Ypač didelio dėmesio yra susilaukęs jungtukas *ir*, kuris vienų traktuojamas kaip daugiareikšmis, o kiti teigia priešingai, kad jis turi tik konotacinių (plačiau Blakemore, 1995, p.79) reikšmių.

Pagrindinis klausimas, kuris kyla, kalbant apie jungtuko *ir* reikšmę, tai dėmenų, sujungtų jungtuku *ir*, laiko ir priežasties santykių reiškimas, kuriuos atitinkamai perteiktų jungtukas *ir* su kai kuriais reikšmės niuansais: *ir tada*; *ir todėl*, pavyzdžiui:

*Detalizuojamas kiekvienas procesas ir [*tada] aprašomi vidiniai jo informacijos šrautai; Įmonė paseno ir [*todėl] reikia atnaujinti jos techniką.*

Nuomonės, kad jungtukas *ir* daugiareikšmis (angl. *lexical ambiguity*), laikosi Cohen (percituota iš Blakemore, 1995, p.80), taip pat iš dalies ir „Lietuvių kalbos gramatikos“ autoriai (LKG, 1976, pp.728-788) pirmenybę teikdami jungtukams kaip sintaksiniams-semantiniams rodikliams⁶. Panašios pozicijos laikosi ir formaliosios semantikos atstovai, tik į tai žvelgia iš tiesos sąlygų teorijos pozicijų (Portner, 2005; Van Dijk, 2002).

⁶ „Lietuvių kalbos gramatikoje“ teigiama, kad „pagrindiniai sujungiamųjų sakinių sintaksiniai semantiniai rodikliai, tipai priklauso nuo jungtukų sintaksinės reikšmės. Pagal jungtukų reikšmes skiriami keturi sujungimo būdai: sudedamasis, priešpriešinasis bei gretinamasis, skiriamasis, paremiamasis“ (LKG, 1976, p.728). Taip pat minima, kad sintaksiniai semantiniai tipai labai priklauso ir nuo dėmenų sandaros (tarinio formų, žodžių tvarkos). V. Labutis, priešingai, pabrėžia dėmenų sąveikos turinio vaidmenį (Labutis, 2002, p.165).

Nemažai argumentų išreikšta ir prieš tokią nuomonę. H. P. Grice ir kiti palaiko nuomonę, jog tai implikatūra⁷ ir kad tai ne lingvistiškai apibrėžtas reiškinys, o priklausantis nuo konteksto ir net nuo diskurso, tačiau Cohen įrodė, kad tai nėra visai taip, nes implikatūra perteikianti laiko ir priežasties reikšminius niuansus, neatitinka implikatūros P&Q ir Q&P formuluočių (percituota iš Blakemore, 1995, p.79, 81). R. Carston (relevancijos teorijos šalininkė) šias reikšmes apibūdina kaip išskirtinai pragmatinį reiškinį – kad tai yra pragmatinis reikšmės papildymas (angl. *pragmatic enrichment*), motyvuodama tuo, kad laiko ir priežasties dėmenų santykiai išryškėja tik iš kalbėtojo bendrųjų žinių apie pasaulį ir jokių kitokių eksplicitiškai išreikštų rodiklių nėra (Carston, 2005, p.224). Antrasis argumentas tas, kad ir asinetiniu (bejungtuku) ryšiu reiškiami tokie patys laiko ir priežasties reikšmės santykiai. Todėl daroma išvada, kad vadinamosios *ir* reikšmės yra ne leksinės, o pragmatinės kilmės (Blakemore, 1995, p.80).

Prie šių dviejų semantinių ryšių reikėtų paminėti ir aiškinimo bei sąlygos reikšminius ryšius. Pastarieji rečiau minimi užsienio literatūroje (Biber, 1999), bet būdingi lietuvių kalbai.

Relevancijos teorijos atstovų nuomone (Carston, 2005; Blakemore, 1995), interpretuojamas pasakymą (taip pat ir sujungiamuoju ryšiu susijusius pasakymus) klausytojas turi ne tik atkurti referentus ir suvienareikšminti tai, kas daugiareikšmiška⁸, bet priklausomai nuo konteksto papildyti tą semantinę reprezentaciją turėdamas omenyje, kad kalbėtojo perteiktas pasakymas atitinka optimalios relevancijos principą (plačiau Blakemore, 1995, pp.81-82). Taip ir atsitinka, kai interpretuojami priežasties ir laiko sujungiamieji sakiniai. Pasakymas, kuriuo perteikiami įvykiai, atsižvelgiant į kontekstą papildomas laiko implikacija (jau minėtas pavyzdys: *Detalizuojamas kiekvienas procesas ir [*tada] aprašomi vidiniai jo informacijos šrautai*), o pasakymo, kuriuo perteikiami vienas su kitu susiję įvykiai, antrasis sakinio dėmuo papildomas priežasties implikacija, kuri kyla iš pirmojo dėmens interpretacijos (pvz.: *Įmonė paseno ir [*todėl] reikia atnaujinti jos techniką*). Taip pat reikia pabrėžti, kad sujungiamųjų sakinių optimaliai relevantinė interpretacija priklauso nuo sakinio dėmenų visumos. Tai atitinka relevancijos principą, kai grandinės principu kuriamos ir patvirtinamos arba atmetamos prielaidos. Minėtasis pragmatinis reikšmės papildymas įmanomas, kai vieno pasakymo interpretacija sąlygoja kito pasakymo interpretaciją, priešingu atveju nebus pasiektas kontekstinis efektas.

⁷ Implikatūra – propozicijos reikšmė, kuri yra anapus pažodinės sakinio reikšmės ir išreikšta per tiesos sąlygas (Matthews, 1997). Panašūs apibrėžimai pateikiami ir G. Yule (1996, p.40), ir R. Carston (2005), kurie pagal relevancijos teoriją implikatūrą apibūdina kaip turinčią pragmatinių savybių. Iš implikatūros išvedamos dvejopos prielaidos: implikuotos prielaidos ir implikuotos išvados (pvz., *Ar tu skaitai Zuzanos knygą? – Aš autobiografijų neskaitau*: implikuota prielaida – *Zuzanos knyga yra autobiografija*; implikuota išvada – *Jis neskaitė Zuzanos knygos*) (Carston, 2005, pp.34-35).

⁸ Iš esmės tai yra „procedūra“, kurią apibrėžia *eksplicitūros* terminas, vartojamas dar nuo P. H. Grice laikų: *eksplicitūra* yra konvencinės lingvistinės reikšmės, referentų priskyrimo ir daugiareikšmių žodžių ir frazių vienareikšminimo rezultatas (Carston, 1991, p.33).

Diskurso lygmens jungtukų ir jungiamųjų žodžių pragmatika

Diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai yra bene pragmatiškiausi. Jie vartojami vien tik pragmatinėmis reikšmėmis. Kadangi jungtukai yra jau ne sakinio, o diskurso lygmens, tai jie paklūsta diskurso taisyklėms⁹. Diskurse jungtukas nebeatlieka savo semantinės funkcijos – nustatyti ryšį tarp sakinio lygmens dėmenų, todėl jis netenka savo semantinės reikšmės ir diskurse įgyja naują funkciją – nustato diskurso prasminius ryšius (plg. Blakemore, 1995).

Kadangi šiuo atveju laikoma, kad diskurso jungtukas ar jungiamasis žodis sutampa su sakinio pradžia, tai toks sakiny su prieš tai einančiu sakiniu sudaro sakinių eilę, kurie yra susiję prasmiskai, t. y. patenkina teksto koherencijos sąlygą¹⁰. Kadangi kalbėtojas paprastai turi tikslą pasiekti optimalią relevanciją, tai klausytojas darydamas prielaidas ir interpretuodamas pasakymą suvokia tą pasakymą kaip einantį po prieš tai esančio pasakymo. Interpretuodamas pirmąjį pasakymą klausytojas patenka į platesnį kontekstą ir taip atkuria antruoju pasakymu išreikštą propoziciją (Blakemore, 1995, p.134). Tai ne tik propozicijos atkūrimas, o kartu ir perteikto kontekstinio efekto atstatymas. Šiuo atveju pasakymo relevancija priklauso nuo prieš tai einančio pasakymo interpretacijos, vadinasi, ir nuo kontekstinių prielaidų.

Kadangi laikyta, kad diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai eina po taško, tai jie atsiduria kito sakinio pradžioje ir sieja du sakinius. Jungtukų vartoseną ypatinga dar ir tuo, kad nemažai įtakos turi ir šalia esantys žodžiai, sakinio semantika, taip pat pakitusi sintaksinė sakinio struktūra, intonaciniai dalykai (plg. Van Dijk, 1979, p.449).

Diskurso jungtukai gali būti skirstomi remiantis relevancijos teorijos atstovės D. Blakemore skirstymu. Ji diskurso jungtukus klasifikuoja pagal tai, kada pasakymas yra relevantinis, t. y.: 1) kai išvedama kontekstinė implikacija; 2) kai esama prielaida sustiprinama naujos gautos informacijos; 3) kai tai prieštarauja esamai prielaidai (ir ji paneigiama) (plg. Blakemore, 1995, p.138). Atsižvelgiant į tai, skiriami 1) kontekstinės implikacijos diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai; 2) stiprinamieji diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai; 3) neigimo jungtukai ir jungiamieji žodžiai. Šis skirstymas atitinka relevancijos teorijos pamatus. Taip pat jungtukus ir jungiamuosius žodžius galima skirstyti ir pagal tai, kokią pragmatinę implikaciją atlieka jungtukas ir kokią prielaidą jis padeda sukurti, kad pasakymas būtų relevantiškas. Toliau diskurso jungtukai ir

jungiamieji žodžiai aptariami pagal jų atliekamą pragmatinę funkciją.

Kontekstinės implikacijos. Pagal relevancijos teoriją, pasakymas relevantiškas tada, jei interpretuojamas pagal prieš jį esantį pasakymą. Jei iš vieno pasakymo išvedamas kitas pasakymas, tai vadinama kontekste implikacija, arba kitaip, iš prielaidos suformuluota išvada. Taigi pasakymas interpretuojamas atsižvelgiant į prieš tai esantį kontekstą.

Diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai yra tos lingvistinės priemonės, kurios padeda nustatyti pasakymo relevantiškumą ir ryšį su prieš tai einančiu pasakymu (plg. Blakemore, 1995, p.137).

Šiame darbe laikoma, kad implikuojamą išvadą nurodo tokie diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai: *todėl, taigi, tai, tad, dėl to, užtai, užtat*. Dalis iš jų nėra labai nutolę nuo jų semantinių funkcijų. Tačiau ryški ir jų pragmatinė implikacijos reikšmė.

Minėta pragmatinė funkcija ypač ryški dialoguose, pvz.:

- (1) A.¹¹ *Tu vis dėlto stumi mane į skolininkų gretas, o tai man visai nepatinka.* B. *Dėl to taip mažai ir valgai?*
- (2) A. *Deja, nuo didesnio kalno jų beveik nematyti.* B. *Ta d ar verta tau teptis rankas?*
- (3) A. *Jis žino?* B. *Ne.* A. *Tai kaip mes jam šitai pateiksimė?*
- (4) A. *Tas sprendimas gali nulemti ateitį.* B. *Tai gi jūs pats provokuojate!* (pokalbis apie šeimos kūrimą, vienas iš pašnekovų karščiuojasi ir pyksta).

Implikacija, kuri paprastai kyla iš konteksto, dažniausiai atitinka relevancijos sąlygą.

Klausytojo pateikiamas klausimas taip pat suvokiamas kaip tam tikra implikuota išvada (žr. pavyzdžius aukščiau), toks klausimas kyla iš implikuotos išvados (tokie klausimai labai skiriasi nuo tiesioginių klausimų, pvz., su jungtuku *ar* (žr. žemiau)), pvz., klausimu implikuojama išvada 2 pavyzdyje – „tau neverta teptis rankų ir kažką daryti, nes tų dalykų nė nuo kalno nematyti“; 4 pavyzdyje – „jūs taip sakydamas mane provokuojate pakelti balsą“.

Kontekstinė implikacija ne tokia ryški pirmame pavyzdyje. Tik iš konteksto suvokiame, jog klausytojo suvokta inferencija relevantiška prieš tai einančiam pasakymui: pašnekovai besikalbėdami valgė, o kalbėtojas pasitelkdamas ironiją padarė implikaciją apie valgį. Apskritai ironija gana dažnai pasitelkiama darant implikaciją¹².

Pavyzdyje A. *Kokie vėjai tave atpūtė?* B. *Tai gal man grįžti atgal?* į klausimą atsakoma klausimu ir tokiu būdu

⁹ Diskurso lygmens jungtukas analizuojamas diskurso lygmenyje ir, pagal relevancijos teoriją, tai įmanoma padaryti tik atsižvelgiant į platesnį kontekstą, o sakinio lygmens jungtukai jungia atskirus du pasakymus, neišeinančius už sakinio ribų, todėl interpretacija vyksta apsiribojus tik sakiniu.

¹⁰ Pagal H. P. Grice šnekos aktų teoriją, sakinių jungimas taip pat turi atitikti ir šnekos aktų sekos sąlygą: paskutinis šnekos akto veiksmas turi atitikti pradžią kito akto veiksmo (Van Dijk, 1979, p.447). Tai viena iš šnekos akto tinkamumo sąlygų (ryšio maksima). Taip pat tai reiškia, jog vienas šnekos aktas suteikia galimybę atsirasti kitam šnekos aktui, taip pat gali aiškinti prieš tai einantį šnekos aktą. Taigi kiekvienas šnekos aktas interpretuojamas atsižvelgiant į šalia esantį (dažniausiai prieš jį einantį) šnekos aktą (ten pat, p.448).

¹¹ Čia ir kitur raidė A žymi kalbėtojo, raidė B – klausytojo pasakymus dialoge.

¹² Pragmatikai, pavyzdžiui, H. P. Grice, ironiją traktuoja kaip „tam tikrą implikaciją ar implikacijos strategiją“ (percituota iš Leech, 1995, p.102). Tai kai pažodinė reikšmė nesutampa su tuo, kas iš tikrųjų norima pasakyti. Apsimetimo būdu kalbėtojas išlaikydamas mandagumą teigia visai priešingą dalyką. Ironijos principas yra antrinis dalykas, kuris neleidžia kalbėtojui būti nemandagiam, kai išoriškai atrodo mandagus. Taip atsitinka pažeidžiant kooperacijos principą, bet kartu ir išlaikant jį. Kaip teigia G. Leech, ironijos principas leidžia pasakyti nemandagiai išlaikant visas mandagumo taisykles.

taip pat padaroma implikacija – „gal aš čia nelaukiamas“ kartu pasitelkiant ir ironiją.

Šalia pragmatinės implikacijos funkcijos neretai išryškėja ir semantinių aspektų. Pragmatinę implikacijos funkciją papildo paties jungtuko leksinė reikšmė. Dažnai semantinė funkcija turi įtakos turiniui tada, kai kalbėtojas yra tas pats. Tokiais atvejais gana ryškus rezultatas, susipynęs su pragmatine implikacija:

Negaliu ramiai žiūrėti, kaip pastaruojų metu yra puldinėjamas ir visai nepagrįstai kritikuojamas bei juodinamas prezidentas. Dėl to ir smunka jo reitingas.

Apie tave bendrabutyje jau ėmė įvairiai kalbėti. Tai gi matai, išsišokėlių niekur nemėgsta.

Rupūžės, ką daryti dabar? Tai įklampino choleros.

Visas svarbiausias funkcijas jos atlieka citoplazmoje. Tad iškyla klausimas, kaip tos RNR yra transportuojamos.

Jungtukas *todėl* taip pat labiau semantinis. Čia šalia pragmatinės funkcijos gana ryški priežasties ir padarinio reikšmė:

Pagalba įpareigoja. Todėl nėra ko stebėtis, kad dažnai žmogus jos vengia.

Kalbant apie pavyzdžius, pateiktus aukščiau, svarbus dar vienas kalbos reiškinys – aktualioji skaida. Beveik visais šiais atvejais šnekos aktas skaidomas į dvi dalis, kur antroji dalis pradedama jungtuku ar jungiamuoju žodžiu. Tokia skaida padeda argumentuoti, paveikti klausytoją, sintetinti naują informaciją, tekstas skaidomas, kad būtų pasiekta ryškesnė ekspresija (Bitininė, 2007, pp.58-60).

Semantines funkcijas taip pat perteikia jungiamieji žodžiai *užtai, užtat*. Jie panašūs į jungtuką *todėl*. Be implikacijos, čia ryški priežasties funkcija, aiškiai reiškia per šių jungiamųjų žodžių semantiką:

Kas čia dabar darosi, pats gerai žinai. Užtat mums ir reikia žmogaus, kuriuo būtų galima visiškai pasikliauti.

A. Ką jie pasakys? B. Užtai ir noriu, kad visi atvažiuotų.

Kai vartojamas jungiamasis žodis *vis dėlto* ir abu šnekos aktai pasakyti vieno kalbėtojo, tuomet išimtinai implikuojama išvada su tam tikra (semantika paremta) nuolaida:

Staiga pajuto užplūstantį nuovargį. Vis dėlto amžius jau nebe tas.

Ėmė dairytis aplinkui. Vis dėlto smagu.

Iš minėtų jungiamųjų žodžių išsiskiria jungtukai *tai, taigi, vis dėlto*. Jie perteikia ir daugiau pragmatinių funkcijų. O vienas iš šalutinę kontekstinę implikacijos funkciją atliekančių jungtukų yra *ir*.

Beveik visais atvejais, kai sakiny su diskurso jungtuku *ir* perteikia klausytojo žodžius, diskurse implikuojama išvada:

A. Bet su broliu kalbėjau. B. Ir ką gi?

A. Atrodome patys sau protingi, žinantys savo norus ir tikslus. B. Ir savikritiški?

A. Suprantu, kad kalčiausias esu pats, bet dabar jau nieko nepakeisi. B. Ir kur dabar trauki?

Pasakymas relevantiškas atsižvelgiant į prieš tai esantį pasakymą arba net į daug tolesnį kontekstą.

Taigi šiais jungiamaisiais žodžiais sukurtos kontekstinės implikacijos atitinka relevancijos teorijos prielaidų kūrimo ir kognityvinį mąstymo principą.

Toliau aptariama antroji pragmatinė diskurso jungtukų ir jungiamųjų žodžių funkcija – kontekstinis sustiprinimas.

Kontekstinė sustiprinimo funkcija. Ši funkcija – tai egzistuojančios prielaidos sustiprinimas, patvirtinimas. Pasakymas tampa relevantiškas, kai pasakyta prielaida patvirtinama ar paremiama kitu pasakymu. Toks patvirtinimas gali būti dvejopas: kai išsakyta mintis pratęsiama toliau arba tiesiogiai patvirtinama ir patikslinama.

Apie du trečdalius rastų atvejų tekстыne sakinio pradžios jungtuku *ir* implikuojamas **minties pratęsimas arba pridėjimas** kažko, kas jau pasakyta:

(1) *Išmokime tikrai dalykiškai parengti tam tikrus projektus ir nebus tų konfūzų. Ir bendrai mums to diskutuoti nereikia, nes čia Vyriausybės prerogatyva;*

Tai jau lik sveikas, Benai. Ir jei gali, užmesk akį į mano šeimyną.

Tas pridėjimas arba pratęsimas paprastai rodo minties posūkį kontekste, prideda kažką netikėta ar nauja. Ta kontekstinė prielaida kyla iš pirmojo pasakymo, ir tai daro pasakymą relevantišką. Pasitaikė atvejų, kada pasakymas relevantiškas tik atsižvelgiant į tolesnį kontekstą, pvz., į antrą prieš tai esantį sakinį:

(2) *A. Mūsiškiai visi išsislapstė, teks ir man su sūnum nešti muilą. B. O aš čia kuo dėtas? Ir koku sūnum?*

Pragmatinį pridėjimą labai paryškina formaliosios priemonės, t. y. šalia einantys nuolatiniai jungtuko *ir* partneriai, dažniausiai dalelytės,rieveiksmiai. Jų semantika prideda papildomų reikšmių diskursui, pvz., *dar: Rytoj rytą lauksiu atsakymo. Ir dar vienas prašymas: apie šį pasiūlymą niekam nė žodžio.*

Pats pridėjimas kaip sakomos informacijos pratęsimas kartais tik autoriaus pasirinkimo teise išskiriamas atskiru sakiniu, nors galėtų būti pasakomas tame pačiame sakinyje, kaip antai:

Žuvis atrodė nuostabiai. Ir jaučiau didžiulį pasitenkinimą paleisdamas ją į vandenį ir Žuvis atrodė nuostabiai, ir jaučiau didžiulį pasitenkinimą paleisdamas ją į vandenį.

Toks išskaidymas į sakinius (parceliacija) padidina kontekstinį efektą.

Galima rasti tokių sakinių, kai kalbėtojas nevengia tiesiai į klausytoją nukreiptų pastabų, pasakomų liepiamąja nuosaka. Šalia jungtuko atsiduria tokie žodžiai: *ir atmink, ir nemėgink, ir nemojuok, ir nesistenk, ir neieškok*. Sakiniai su tokiais žodžiais skamba kaip perspėjimas ar net gąsdinimas. Jų išskyrimas atskiru sakiniu sukuria ypač gerą kontekstinį efektą ir kartu bandoma užbėgti klausytojui už akių, kad nebūtų susikurta klaidinga inferencija¹³: *Baigda-*

¹³ Tai atitinka neigimo implikaciją: pasakymas relevantiškas remiantis tuo, kad, norint suteikti aiškumo, pasakoma prielaida, neatitinkanti klausytojo prielaidos, kurią, kaip klaidingai mano klausytojas, kalbėtojas

mas noriu perduoti tau linkėjimus nuo Grigorijaus. Ir neieškok jo daugiau su tokiais reikalais. Pasibaigus vienam šnekos aktui ir prasidėjus kitam, pasikeičia ilocucinė galia (angl. *illocutionary force*), ir šnekos aktas išskiriamas atskiru sakiniu¹⁴.

Pavyzdžiui, minties reversija perteikiama tokiais su jungtuku ir einančiais prieveiksmiais: *ir atvirkščiai, ir priešingai*, pvz.:

Informacijos perkrautas urbanizuotas žmogus žinių apie kritinę situaciją ir įsikišimo reikalingumą linkęs suvokti kaip ne tokį svarbų dalyką. Ir atvirkščiai, kuo mažiau informacijos, tuo didesnė tikimybė, kad į kritinę situaciją bus reaguota.

[...] tai blogio atstūmimas nuo gėrio, jo paskelbimas visiškai nerealium. Ir priešingai: iš pagrindo ištrauktas gėris susiejamas į amžiną vienovę su pirminiu gėriu.

Beje, tokie sakiniai vartojami beveik išimtinai mokslinio stiliaus tekstuose. Jų vaidmuo diskurse toks, kad jie apsuka prieš tai pasakytą mintį ir sukuria priešingą prielaidą.

Daug rečiau palyginus su pirmuoju atveju pasitaikė, kad pašnekovas pratęstų kalbėtojo mintis pritardamas kalbėtojui ir paremdamas jo pasakytą pasakymą, pvz.:

A. Pasiteirauja, kaip tavo reikalai, bet... B. Ir neparašo man nieko, nors taip prašiau, – nusiminė.

Visais šiais atvejais toks kalbėtojo minties pratęsimas patvirtina H. P. Grice kooperacijos principą, klausytojas priima daromą kalbėtojo prielaidą ir dar sustiprina ją savąja.

Kadangi semantika ir pragmatika glaudžiai susijusios ir ne visuomet galima griežtai atriboti, kur semantinė reikšmė, o kur jau prasideda pragmatika, tai diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai, kaip jau minėta, taip pat gali turėti leksinės reikšmės pėdsakų. Viena iš priežasčių gali būti diskurso jungtukų ir sakinio jungtukų paribys. Kaip jau minėta, kai kuriais atvejais tik nuo autoriaus laisvo pasirinkimo priklauso, ar pasakymas bus išskaidytas atskirais sakiniais, ar bus pasakytas vienu sakiniu. Tad leksinė jungtuko ar jungiamojo žodžio reikšmė tokiu būdu gali pereiti į diskurso jungtuko ar jungiamojo žodžio pragmatinę reikšmę (plg. Van Dijk, 1979, pp.449-450). Sakinių eilėje *Mūsų žvilgsniai susitiko. Ir abu pajutome: metas iš čia dingti* [*Mūsų žvilgsniai susitiko, ir abu pajutome: metas iš čia dingti*] gana ryški leksinė konjunkcijos reikšmė: konjunkcija su laiko implikacija, kurią būtų galima perfrazuoti *ir po to*.

Šiek tiek problemų kelia diskurso jungtuko *ir* raiška tekste, perteikiančiame vadinamąjį žmogaus sąmonės srautą. Sąmonės sraute ne visada aišku, kodėl kalbėtojas pasirenka vartoti sakinį su diskurso jungtuku. Tokiame kontekste beveik neįmanoma nustatyti pasakymo relevantiškumo,

palaiko. Kalbėtojas nurodo, kad pasakymas yra relevantiškas būtent kaip prielaidos paneigimas (Blakemore, 1992, p.141).

¹⁴ Pagal T. Van Dijk, jei du šnekos aktai nesusiję viena intencija arba vienas aktas nėra sąlyga kitam aktui atsirasti, tai jie yra kaip aktų seka ir todėl išskaidomi į du sakinius (o ne priešingai, kaip būtų sudėtinio sujungiamojo sakinio atveju). Anot T. Van Dijk, sudėtinio sujungiamojo sakinio dėmenys perteikia tik semantinius santykius, jungia tik susijusius faktus (Van Dijk, 2002, pp.213-215).

nes kalbėtojo mintis iškyla netikėtai, sunku atsekti prieš tai buvusią informaciją, kuri leistų daryti prielaidą tokiame pasakyme. Galima manyti, kad tai susiję su didesnėmis ar mažesnėmis informacijos apdorojimo pastangomis (angl. *processing effort*; Cutting, 2002, p.43). Todėl tokie pasakymai nepasiekia optimalios relevancijos.

Minties pridūrimą ir kartu pabrėžimą taip pat perteikia jungtukas *o*. Kaip ir jungtuko *ir* atveju tokiu būdu patvirtinama ir sustiprinama prieš tai einančio šnekos akto sukurta prielaida.

<...> mantros kainavo net iki 400 dolerių. O mantra yra šventas žodis.

<...> kartu sukuria saugią psichologinę aplinką. O tai palengvina bendravimą.

Minties pridėjimas gali būti paryškintas ekspllicitinėmis priemonėmis, pvz., *be to, juk*:

Nesinori veltis į draudžiamą temą. O be to, ir pakeisti jau nieko negalima.

Sunku orientuotis, kaip toliau elgtis. O juk vertinant žmogų pažymys neskelbiamas.

Kadangi kai kuriais atvejais įtakos turi semantinė *o* funkcija, todėl šalia pridūrimo išryškėja ir gretinamoji-priešinamoji reikšmė:

Prabudo ambicijos. O sakei, kad tau viskas vis tiek.

Reikia pabrėžti, kad šiuo atveju perteikiamos tikrosios jungtukų *ir* ir *o* pragmatinės funkcijos, kurios gali būti aiškiai atribotos nuo semantikos (išskyrus tik keletą jungtuko *o* perteikiamų priešinio atvejų). Minėti jungtukai atlieka tą pačią pragmatinę funkciją, nors pagal savo semantiką skiriami į visai atskiras semantines grupes.

Sustiprinant prielaidą dažnai antruoju šnekos aktu pasitikslinama dėl gautos inferencijos. Dažniausiai tokią **patvirtinimo arba pasitikslinimo** funkciją atlieka jungiamasis žodis *ar*. Beveik išimtinai juo pradedami klausiamieji sakiniai. Pagrindinė tokių sakinių pragmatinė funkcija – patikrinti, įsitikinti, pasitaisyti, pasitikslinti pirmojo šnekos akto sąlygas. Kalbėtojas bando sužinoti informaciją, kad būtų galima patikrinti būtinas presupozicijas (Van Dijk, 2002, p.452). Ši jungiamojo žodžio pragmatinė funkcija labai skiriasi nuo semantinės – kai reiškia alternatyva.

Smarkiai pasikeitė, Benai. Ar vis dar nenori apie save nieko pasakot?

Tik labai jau plepus. Ar ne taip, Kolia?

Tokiais klausimaisiais sakiniais apsidraudžiama nuo galimų klaidų ar neteisingų prielaidų. Priešingu atveju, gavus neigiamą atsakymą ir nepasitvirtinus prielaidai, pirmasis to paties kalbėtojo šnekos aktas atmetamas, nebegalioja arba laikomas nepagrįstu:

<...> aš ir pats išspręsti galėčiau. Ar jau manim visai nepasitiki?

Gėriau jų sultis. Tačiau pagelto oda. Ar kartais nepakenkia kepenims?

Kai kuriais atvejais klausimas lieka neatsakytas, retorinis. Gali būti jaučiama ironijos, lengvos pašaipos gaida. Taip sustiprinama pirmajame šnekos akte pasakyta prielaida:

O kur moterys, žmonos? Ar Lietuva jau tapo musulmonų kraštu?

Bet argi verta dėl to jaudintis? Ar tavo kas ruošiasi kurti?

Viena iš retesnių jungiamųjų žodžių *tai, taigi* pragmatinių funkcijų – taip pat savos inferencijos pasitikslinimas. Kadangi iš pirmojo šnekos akto klausytojas negalėjo pasiekti optimalios relevancijos, tai klausiamuoju sakiniu jis pasitikslina gautą inferenciją arba gauna papildomos informacijos:

A. <...> uždirbu dabar labai gerai. B. Tai kur esi įsitaisęs?

A. Rodos, viskas ėmė virsti aukštyn kojom. B. Tai kas gi privertė plačiau atsimerkti?

Kai antrą šnekos aktą realizuoja kitas pašnekovas, tada visiškai pasikeičia jungiamojo žodžio *taigi* pragmatinė funkcija – juo reiškiamas **pritartimas, prielaidos patvirtinimas**:

A. Sesuo su vyru visa galva pasinėrę į politiką <...> B. Tai gi pats matai, kas darosi.

Rasta keletas pavyzdžių, kai realizuojamas tariamas pritartimas su ironijos atspalviu. Net ir pats *taigi* netenka jungiamojo žodžio statuso, o virsta tvirtinamąja dalelyte.

A. Pats matai, kad dirbant verstis įmanoma. B. Tai gi, tik verstis.

A. Nieko nepadarysi, patys į Europą norėjom. B. Tai gi. Iš vienos sąjungos į kitą.

Taigi šiais atvejais antruoju pasakymu sustiprinama jau egzistuojanti prielaida ir pasakymas tampa relevantiškas. Antrasis pasakymas paprastai pratęsia sakoma mintį, tiesiogiai patvirtina arba juo pasitikslinama, kad būtų sustiprinta jau egzistuojanti prielaida, arba pritartima, t. y. tiesiogiai patvirtinama esama prielaida.

Toliau aptariama priešinga pragmatinė funkcija, kai antruoju pasakymu prielaida paneigiama.

Kontekstinė paneigimo funkcija. Ši pragmatinė funkcija išryškėja tada, kai pirmasis šnekos aktas paneigiamas antruoju arba jam prieštaraujama. Diskurso jungtukas ar jungiamasis žodis yra tas rodiklis, kuris nurodo, kaip interpretuoti pirmąjį pasakymą. Taigi toks pasakymas tampa relevantiškas, kai pirmuoju šnekos aktu pasakyta prielaida paneigiama. Antruoju šnekos aktu parodoma, kad pasakymas neatitinka prielaidos, kurią kalbėtojas mano esant teisingą. Pasakymas relevantiškas būtent kaip paneigimas (Blakemore, 1995, p.141).

Pati neigimo funkcija yra dvejopa. Dialoge paprastai atsisleidžia tikroji prielaidos paneigimo pragmatinė funkcija. O kai abu šnekos aktai pasakomi to paties kalbėtojo, tada pirmasis šnekos aktas paneigiamas, kaip nepakankama sąlyga interpretacijai. Jungtukai, perteikiantys šią pragmatinę funkciją, yra *bet, tačiau, tik, tiktai, arba, o, vis dėlto, vis tiek, retesni tai, taigi*.

Paneigimo funkcija išryškėja, kai kalbėtojo prielaida paneigiama kaip neatitinkanti klausytojo prielaidos ir interpretacijos. Šiai funkcijai beveik neturi įtakos semantika (nors ne visada). Funkcija išryškėja dialoguose, kai klausytojas paneigia kalbėtojo sukurtą prielaidą, nes jo interpretacija neatitinka kalbėtojo pateikiamos prielaidos.

Dažniausiai tam vartojamas diskurso jungtukas *bet*. Antruoju šnekos aktu prieštaraujama ir pažymima nepatenkinama pirmojo šnekos akto prielaida:

A. Po savaitės reikės išvykti. B. Bet kaipgi aš galiu?

A. Paviržis siūlo išbraukti 18 punktą. B. Bet aš nematau pono G. Paviržio, nežinau, ar kas jam atstovauja.

Toks prieštaravimas netiesioginis, negriežtas. Pateikdamas prieštaraujantį argumentą klausytojas tokiu būdu parodo, kad nepriima prieš tai pasakyto šnekos akto. Tai dar labiau sustiprinama pateikiant kaip atsakymą klausiamąjį sakinį. Taip skatinama kalbėtoją padaryti išvadą apie netinkamą prielaidą ir pačiam atmesti pasakytą proposiciją. Taip pat išlaikomas ir mandagumo principas, kai išvengiama tiesaus neigiamo atsakymo nenorint pasirodyti nemandagiam¹⁵, sušvelninamas neigiamo atsakymo poveikis: *A. Lauksiui aštuntą. B. Bet rytoj aš jau noriu grįžti.*

Tačiau kartais pragmatinę funkciją sunku atriboti nuo semantinės *bet* funkcijos – kontrasto. Taigi ryškesnis ne prieštaravimas, o kontrastas:

A. Tau suteikiama galimybė papildomai užsidirbti. B. Bet jūs manęs beveik nepažįstat.

Diskurso jungtukas *bet* labai svarbi sakinių siejimo priemonė, kai norima paneigti kito pašnekovo mintis, kartu joms pirmiausia pritariant, o paskui išsakant savo tam tikrą nepritarimą (tokio argumentavimo formulė galėtų būti tokia: „taip taip, bet ne visai taip“). Toks argumentavimas ryškesnis viešosiose diskusijose ar pasisakymuose (ypač tekstyno Seimo stenogramose), kai išlaikomas mandagumo principas ir kartu pateikiama kritika ar naujas kontrargumentas:

<...> iš tikrųjų sutinku su antruoju variantu. Bet norėčiau pasakyti, kad čia yra ne kokia nors alternatyva, bet pirmas projekto patobulinimas...

Tam reikalingos atskiros patalpos. Sutinku. Bet kaip jums atrodo iš juridinės, iš teisinės pusės, ar po to, kai <...> Seimo kontrolieriai <...> nutars persikelti...

Šiuose pavyzdžiuose pirmąją proposiciją sutinkama su dar anksčiau pasakytomis mintimis, tačiau antroji proposicija relevantiška kalbėtojo interpretacijai tik kaip prieštaravimas.

Panašią pragmatinę funkciją atlieka ir jungiamieji žodžiai *tik, tiktai*. Išlaikant mandagumo principą, reiškiamas tam tikras dalinis prieštaravimas, tarsi užbėgama už akių:

Ir nereikia siekti gamybos lankstumo. Tik derėtų atsisakyti jo technizuoto varianto ir daugiau dėmesio skirti organizaciniam lankstumo užtikrinimo klausimams.

A. Politiniame orkestre ekonomika visada griežia pirmuoju smuiku. B. Tu čia gražiai pasakei. Tiktai kas bus pagrindinis dirigentas?

Negriežtas, mandagumo principą išlaikantis paneigimas ir prieštaravimas reiškiamas ir diskurso jungiamuoju žodžiu *vis dėlto*. Tai viena iš šio jungiamojo žodžio pragmatinių funkcijų:

¹⁵ Netiesioginis atsakymas padidina ilokucinę galią, palieka teisę pasirinkti, kaip reaguoti (The Linguistics Encyclopedia, 1995, pp.357).

A. *Tau ir nereikia nieko žinoti. B. Vis dėlto įdomu.*

Tokią pat funkciją atlieka pasakymas su diskurso jungiamuoju žodžiu *vis tiek*:

A. *Kad jūs čia niekuo dėti. B. Vis tiek patampys.*

A. *To ėjimo gal dešimt minučių. B. Vis tiek geriau taksi.*

Dialoge ir to paties kalbėtojo kalboje šioks toks paneigimas arba veikiau kaip kitas pasiūlymas, minties posūkis perteikiamas jungtuku *arba*. Antrąjį šnekos aktą pasako kitas kalbėtojas, ignoruodamas pirmojo kalbėtojo šnekos aktą ir pasiūlydamas naują interpretaciją, pvz., A. *Yra numatyta. B. Arba pasiūlyti kol kas atidėti ir numatyti normą.*

Kai antrąjį šnekos aktą realizuoja tas pats kalbėtojas, tada tyškus paties kalbėtojo minčių paneigimas. Kitu šnekos aktu kuriama visai kitą prielaida:

Pradėsime rūkyti tik jums leidus. Arba visai neberūkysime.

Ko gero, geriau jausčiausi sandėliuke. Arba malkinėje, kur ant karčių kaba sulopyti bulvių maišai.

Antruojų šnekos aktu pats kalbėtojas paneigia savo pasakytą mintį („persigalvoja“) ir pasiūlo labiau relevantišką savo mintims interpretaciją. Tokia diskurso jungtuko *arba* pragmatinė funkcija žymiai nutolusi nuo savo pirminės semantinės funkcijos (čia nereikiama tiesioginė alternatyva, išskyrimo semantinis santykis).

Kartais ir šiais atvejais pragmatinei funkcijai vis dėlto turi įtakos semantika. Pvz., pragmatinė *tačiau* funkcija labai susijusi su semantine. Pokalbyje klausytojo šnekos akto propozicija neatitinka kalbėtojo pasakytos interpretacijos. Antrąja propozicija prieštaraujama anksčiau pasakytai propozicijai.

Plačiau išdėstyta kūno kultūros esmė. Tačiau kūno kultūros veikla nereikalauja tiek to teisinio reglamentavimo kaip aukšto meistriškumo.

Instancijų kelias yra trumpesnis. Tačiau sistema turi ir trūkumų.

Be kitų savo pragmatinių funkcijų jungtukas *o* taip pat atlieka silpno paneigimo, priešinio pragmatinę funkciją. Šiuo atveju susipynusios pragmatinė neigimo ir semantinė kontrasto funkcija. Dialoguose prieštaravimas perteikiamas kiek ryškiau:

A. – *Ko negerai? B. – Tai kad nesirija. A. – O aš dar paimsiu.*

A. – *Nurimk, Vacy. B. – O aš ir neverkšlenti pas tave atėjau.*

Paprastai semantinė funkcija ryškesnė to paties kalbėtojo kalboje, tačiau kontrastas, tam tikras priešinimas nėra labai akivaizdūs. Tokio pobūdžio sakiniai artimi minties pratęsimo funkcijos sakiniams su jungtuku *ir*:

Karui baigiantis emigravo iš Lietuvos. O bėgdami iš Kauno vokiečiai sugriovė.

Kam paves Vyriausybė tai tvarkyti? O gal bus įsteigtas valstybės turto fondas?

Priešinimas gali būti pastiprinamas įterpinium ar kitomis dalelytėmis: <...> *kuris neniekina mokslo ir proto. O mes, priešingai, manome, jog <...>*

Semantika turi įtakos ir kai vartojami jungiamieji žodžiai *tai, taigi*. Pagrindinė jų pragmatinė funkcija – kontekstinė implikacija, tačiau kai kuriais atvejais, atsižvelgiant ir į propozicijos turinio semantiką, perteikiamas prieštaravimas, pirmojo šnekos akto propozicijos atmetimas:

A. – *Gal padarom po gramą? B. – Tai kad jau nieko nebeturiu.*

A. – *Atėjau užglostyt reikalų dėl to vaikiščio. B. – Tai gal kitą sykį?*

Labai dažnai tekste vartojamų jungtukų (*o, arba*, iš dalies *bet*) pragmatinės funkcijos paprastai labai nutolusios nuo semantikos. Atskiri šnekos aktai santykiuoja tik diskurso lygmeniu. Tačiau nemažos dalies jungtukų ir jungiamųjų žodžių pragmatinės funkcijos siejasi su semantinėmis ir nėra labai nuo jų nutolusios.

Kitas kontekstinio paneigimo tipas yra **(ne)patenkinama ilokucinė¹⁶ arba propozicijos sąlyga**. Pirmojo šnekos akto prielaida egzistuoja su tam tikra sąlyga. Paprastai kalbėtojas yra tas pats. Jungtuku perteikiamas šnekos aktas priklauso nuo tam tikrų sąlygų, kurios apibūdinamos antrajame šnekos akte. Jeigu antrojo šnekos akto sąlyga patenkinama, prielaida pasitvirtina, tai pirmasis šnekos aktas taip pat įsigalioja ir tampa relevantišku.

(Ne)patenkinama ilokucinė sąlyga reiškia jungtuku *bet*. Antrasis šnekos aktas iškelia tam tikrą sąlygą, kuri apriboja pirmąjį šnekos aktą, pvz.:

Tik tiek, kad sava. Bet apie viską vakare, gerai?

A. *Padarom gramą? B. Tai kad jau nieko nebeturiu. <...> A. Bet čia netoliese tokia bobulytė gyvena. Jei fanieros turi, susiveiktume.*

Taip tarpusavio santykiai smarkiai atšąla. Bet gal pamažu viskas susireguliuos.

Tačiau vis dėlto daugumos sakinių su *bet* pragmatinė funkcija susijusi su semantine. Gana dažnai reiškiamas kontrastas arba tam tikras priešinimas:

Nieko aš daugiau nebenoriu, – piktai atšovė Benas. – Bet jeigu jau paskyrė mane ten tvarkytis, tai leisk nors kai ką spręsti ir pačiam.

LGS pradėtos naudoti vėliau. Bet kai kurios firmos intensyviai dirbo šioje srityje.

Dažniausia *tačiau* pragmatinė funkcija – taip pat nepatenkinama propozicijos sąlyga. Pats kalbėtojas antrojo šnekos akto propozicija apriboja pirmąjį. Pavyzdžiui, *Galėtų būti ir kitaip. Tačiau žmonijos istorijoje to dar nėra buvę* pirmasis šnekos aktas neišgalioja, nes antruojų pasakoma, kad taip dar nėra buvę. Prielaidos neatitikimas sąlygoja antrąjį šnekos aktą. Tačiau pasakymas tampa relevantiškas tik būtent per tą prielaidos neatitikimą. Toks neatitikimas akivaizdus ir kituose sakiniuose su *tačiau*. Tik reikia pridurti, kad semantika čia vaidina nemažą vaidmenį, nes, pagal kognityvinę teoriją, interpretuoti šias dvi propozici-

¹⁶ Ilokucija – tai šnekos aktų teorijos terminas, reiškiantis pasakymo galią, poveikį, kuris išreiškiamas tam tikra galią suteikiančia forma, pvz., pasakymas *Posėdis baigtas*, turi realų poveikį, kai visi klausimai baigiami nagrinėti ir visi išsiskirsto (Matthews, 1997, p.170).

jas reikalingos papildomos žinios apie pasaulį (Van Dijk, 2002, p.451):

Benas kaimą pasiekė nepasibaigus pietų metui. Tačiau tiek savo, tiek Vaclovo namus rado užrakintus.

Sprendimas yra logiškas ir labai geras. Tačiau mes uždelstume laiką ir neišku, ar <...> pataisas priimtume.

Specifinės aplinkybės perteikiamos pasakymais su *tik, tikrai*. Labai dažnai antrasis šnekos aktas skamba kaip perspėjimas ar direktyva. Diskurso jungiamasis žodis *tik* kartu pabrėžia tą sąlygą, dėl kurios gali nepasitvirtinti pirmojo šnekos akto prielaida.

Rytoj tave Viktoras pamėtės iki Vilniaus <...> Tik smarkiai nepradėk afišuotis.

Papildomai gali jos nešerti. Tikrai ganykloje turi būti laizmosios druskos ir vandens.

Pateikiama sąlyga susijusi su modalumu. Tą parodo ir veiksmažodžių nuosakos bei papildomąjį modalumą reiškiantys žodžiai: *turi* ir *pan*.

Kaip minėta, šalia pragmatinės labai ryški ir semantinė funkcija, pvz., nuolaida sakiniuose su *vis dėlto, vis tiek*:

Gydytojai išmokyti gydyti ligas, bet nepajėgūs išspręsti ligų profilaktikos problemų. Vis dėlto geriau pasitarti su gydytoju <...>, nei užsiimti savigyda.

Jos ragai manęs visai negąsdina. Vis tiek bus taip, kaip mudu nuspręsim.

Taigi, kaip matyti, daugumos sakinių pragmatinė funkcija susijusi su semantine. Gana dažnai reiškiamas kontrastas arba tam tikras priešinimas. O papildoma propozicijos sąlyga suvokiama kaip relevantiškas pasakymas, nes jis būtinas, kad įsigaliotų pirmasis šnekos aktas.

Bene visiems diskurso jungtukams būdinga dar viena funkcija – pradėti naują šnekos aktą – **naujo šnekos akto pradėjimo funkcija**. Tačiau ši pragmatinė funkcija suprantama kiek kitaip ir išryškėja tik tada, kai diskurso jungtukas tiesiogiai nesieja dviejų šnekos aktų. Šiuo atveju sakiny su diskurso jungtuku ar jungiamuoju žodžiu pradeda visai naują temą, tiesiogiai nesusijusią su prieš tai buvusiu pasakymu arba, jei ir susijusią, tai jau visai kitu „kampu“, pakeičiama visa pokalbio rutuliojimosi kryptis paties kalbėtojo iniciatyva, pačiam kalbėtojui palankia pokalbio kryptimi ar tema. Šiuo atveju jau ne visada įmanoma kalbėti apie relevanciją su prieš tai esančiu pasakymu, nes vienas šnekos aktas gali būti interpretuojamas atsižvelgiant į visos pastraipos ar viso teksto kontekstą arba apskritai relevantiškas tik kaip kalbėtojo sąmoningas tikslas pradėti naują šnekos aktą.

Taigi dažniausiai kalbėtojas antruoju šnekos aktu pakreipia pokalbį kita linkme. Tam geriausiai tinka vadinamieji parestimio sujungimo jungtukai. Dar kartais pavartojamas tam tikras tarpinis sakiny, padedantis pereiti nuo vienos temos prie kitos:

<...> niekas net negalvojo atimti. Bet vis dėlto mano klausimas vėl: kodėl <...>

<...> iš visų jėgų veržiasi į laisvę. Tačiau įdomiausia čia kas kita.

Rudenį galėsime svarstyti. Tačiau aš norėčiau pasakyti štai ką.

Kai kuriais atvejais nauja tema labai susijusi ir su ankstesniu kontekstu, tačiau imamas kitas temos aspektas.

Kai kuriais atvejais kalbėtojas paskatinamas įvairiais skatinamaisiais sakiniais ar klausimu:

A. – Varyk, broli. B. – Taigi šiaip jau jis mums abiem priklauso, o dabar tu vienas tvarkaisi.

A. – Sėsk ir tu, Benai. B. – Tai kaip čia viskas atsitiko?

Tokiais atvejais matyti, kad šnekos aktas su diskurso jungtuku, būdami daugiau ar mažiau susiję su ankstesniu kontekstu, pradeda naują diskurso atkarpą, naują kalbėjimo temą. Ne mažiau svarbi ir kognityvinė aplinka norint įvertinti pasakymo relevantiškumą.

Išvados ir apibendrinimas

Taigi diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai, būdami sakinio pradžioje ir jungdami du pasakymus, perteikia tam tikrą pragmatinę funkciją ir padeda nustatyti relevantiškumą bei ryšį su prieš tai einančiu kontekstu.

Nagrinėti diskurso jungtukai ir jungiamieji žodžiai, perteikia tris pagrindines relevancijos teorijos pamatus atitinkančias pragmatines funkcijas: kontekstinės implikacijos funkciją, kontekstinę sustiprinimo funkciją ir kontekstinę paneigimo funkciją. Dalis tokių žodžių atlieka ir dar vieną – naujo šnekos akto pradėjimo funkciją. Pasakymas relevantiškas, kai išvedamos būtent tokios kontekstinės implikacijos.

Kai kurie diskurso lygmens jungtukai atlieka kelias minėtas pragmatines funkcijas. Dažniausiai kelias pragmatines funkcijas atlieka labai dažnai kalboje vartojami jungtukai: *ir, ar, o*.

Nemažai atvejų pragmatinės funkcijos labai susijusios su semantinėmis. Taigi ne visada riba tarp šių funkcijų būna aiški. Leksinė jungtuko ar jungiamojo žodžio reikšmė gana ryški ir turi įtaką, kai vartojami jungiamųjų žodžių statusą turintys žodžiai (einantys prievaisiais, dalelytėmis). Tačiau, kita vertus, galima daryti prielaidą, kad kai kuriais atvejais labai dažnai vartojami jungtukai, kurių apskritai leksinė reikšmė nevienalytė, arba juos galima būtų laikyti daugiareikšmiais (pvz., *ir, ar, o*), turi gana aiškiai nuo semantinių funkcijų atsiskiriančias pragmatines funkcijas (ypač dialoguose).

Literatūra

1. Bartkutė, D., 2007. The Role of Patterns of Cohesion in Realizing some Discursive Strategies in English and Lithuanian Dialogue. *Žmogus ir žodis*, t. 9 (3), pp.95-101.
2. Biber, D., Johansson, S. & Leech, G., 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
3. Bitinienė, A., 2007. *Publicistinis stilius*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
4. Blakemore, D., 1995. *Understanding Utterances: an Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
5. Buitkienė, J., 2005. Dar kartą apie diskursą ir koherenciją. *Žmogus ir žodis*, t. 7 (1), pp.5-8.
6. Carston, R., 2005. *Thoughts and Utterances: the Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishing.

7. Cutting, J., 2002. *Pragmatics and Discourse*. London & New York: Routledge, p.43.
8. Yule, G., 1996, *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
9. Labutis, V., 2002. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
10. Leech, G., 1995. *Principles of Pragmatics*. London & New York: Longman.
11. LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*. 1976. T. 3. Vilnius: Mokslas.
12. Matthews, P. H., 1997. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford & New York: Oxford University Press.
13. Portner, P., 2005. *What is Meaning?: Fundamentals of Formal Semantics*. Malden (Mass.): Blackwell.
14. Malmkjær, K., Anderson, J. M. eds., 1995. *The Linguistics Encyclopedia*. London & New York: Routledge.
15. Utkā, A., 2004. *Statistinis tekstų funkcijų nustatymas*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo leidykla.
16. Van Dijk, T. A., 1979. Pragmatic Connectives. *Journal of Pragmatics*, v. 3, pp.447-456.
17. Van Dijk, T. A., 2002. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London & New York: Longman.
18. Verikaitė, D., 2005. Variation of Conjunctive Discourse Markers Across Different Genres. *Žmogus ir žodis*, t. 7 (3), pp.68-75.

Agnė Bielinskienė

Relevance Theory and Pragmatics of Discourse Connectives

Summary

Connectives are very frequent words. According to the data of the Current Lithuanian Language Corpus, the most of them fall within one hundred of the most common words in the frequency word list of the Lithuanian language (the most common Lithuanian word is *and*). The article focuses on discourse connectives. According to the semantic classification they are classified as coordinating conjunctions. As discourse connectives establish semantic ties and are interpreted according to the context, the article aims at analysing what pragmatic functions they perform and how much influence has their own semantic meaning. According to the relevance theory, the discourse connectives perform the functions of contextual implication, strengthening, and negation. The utterance is relevant, when the before mentioned contextual implications are derived. The article discusses the concept of relevance and other theoretical aspects.

Straipsnis įteiktas 2009 06
 Parengtas spaudai 2009 11

Apie autorę

Agnė Bielinskienė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedros doktorantė.
 Mokslinės veiklos sritys: tekstynų lingvistika, sintaksė, semantika.
 Adresas: Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 52–209, 44244 Kaunas
 El. paštas: a.bielinskiene@hmf.vdu.lt

DOI: 10.5755/j01.sal.1.15.43347